

Adrian Kędzierski

 <https://orcid.org/0000-0002-1192-7202>

 adrian.kedzierski@doktorant.upjp2.edu.pl

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

 <https://ror.org/0583g9182>

REKWIZYCJE, KRADZIEŻE ORAZ DEWASTACJA MIENIA KOŚCIELNEGO W DEKANACIE OŚWIĘCIMSKIM¹

 <https://doi.org/10.15633/9788383700984.07>

Cały naród niemiecki brał udział w tym rabunku i zniszczeniu, cały jest
zań odpowiedzialny² (prof. Władysław Tatarkiewicz)

Niniejsze opracowanie stanowi próbę przedstawienia rozmiaru strat materialnych, które dotknęły Kościół rzymskokatolicki w granicach dekanatu oświęcimskiego w latach 1939–1945. Autor świadomie ogranicza się do analizy aspektu majątkowego, rezygnując z pogłębionej eksploracji zagadnień dotyczących przebiegu działań wojennych i ich bezpośrednich konsekwencji społeczno-politycznych na badanym obszarze. Mimo

- 1 Niniejszy rozdział stanowi rozszerzenie części artykułu *Dziwną opieką otoczył Pan Bóg kościoły i kapłanów. Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie dekanatu oświęcimskiego w czasie II wojny światowej*, który ukaże się w czasopiśmie „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”.
- 2 W. Tatarkiewicz, *Etyczne podstawy rewindykacji i odszkodowań*, Warszawa 1945.

że problematyka strat Kościoła w czasie II wojny światowej była częściowo podejmowana w historiografii polskiej, to w odniesieniu do dekanatu oświęcimskiego wciąż pozostaje niewystarczająco zbadana. Zarówno w literaturze naukowej, jak i w lokalnych monografiach brakuje całościowego ujęcia tego tematu, opartego na krytycznej analizie źródeł oraz szczegółowej inwentaryzacji strat³. Celem artykułu jest zatem nie tylko przybliżenie skali zniszczeń i grabieży, które dotknęły lokalne wspólnoty parafialne, lecz także stworzenie podstaw do dalszych, pogłębionych badań w zakresie strat wojennych poniesionych przez Kościół katolicki w regionie oświęcimskim.

W okresie II wojny światowej katolickie świątynie na okupowanych ziemiach polskich, w tym także na terenie dekanatu oświęcimskiego, stały się celem licznych aktów grabieży i zniszczeń, których dopuszczali się zarówno okupanci niemieccy, jak i sowieccy. Obiekty sakralne były systematycznie plądrowane, a ich wyposażenie ulegało dewastacji. Szczególnie intensywnie rabowano wnętrza kościołów, z których usuwano najcenniejsze przedmioty kultu religijnego: kielichy, monstrancje, puszki na Najświętszy Sakrament, relikwiarze oraz krzyże ołtarzowe. Przedmioty te często były wykonane z metali szlachetnych, co czyniło je atrakcyjnym łupem niezależnie od ich religijnego znaczenia. Ponadto grabieży podlegały również inne elementy wyposażenia liturgicznego – wota dziękczynne, szaty liturgiczne, bielizna kościelna, świece, a także tekstylia i naczynia używane w czasie celebracji religijnych. W wielu przypadkach dochodziło do całkowitego ogołocenia świątyń. Z miejsc kultu zabierano dosłownie wszystko, co miało jakąkolwiek wartość – zarówno materialną, jak i artystyczną. Wywożono ołtarze, konfesjonały, obrazy o tematyce religijnej, rzeźby świętych, krucyfiksy, a także cenne księgi liturgiczne i archiwalia. Te ostatnie, będące często unikalnym

3 Zob. J.J. Dreścik, *Dzwony utracone...*, dz. cyt., s. 4–6; *Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945*, t. 1: *Województwo krakowskie i rzeszowskie*, oprac. J. Gołos, A. Kasprzak-Miller, Poznań 2000; M. Trąba, *Kościół katolicki i życie religijne miasta w XIX i XX wieku*, [w:] *Oświęcim, miasto pogranicza*, t. 2, dz. cyt.; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich...*, dz. cyt.

źródłem wiedzy o historii lokalnej wspólnoty parafialnej, były bezpowrotnie tracone bądź niszczone⁴.

Ilustracja 1. Widok na Zakład Salezjański w Oświęcimiu (źródło: ze zbiorów M. Ganobisa).

Grabione przedmioty, które często były nieocenionymi dziełami sztuki o dużym znaczeniu historycznym, trafiały najpierw do specjalnie wyznaczonych miejsc przeładunkowych, a następnie przewożono je do Berlina. Stamtąd rozdzielano je między różne niemieckie instytucje. Brak jasnego planu organizacji grabieży w pierwszych etapach okupacji prowadził do chaosu i tzw. dzikich rabunków. W tym czasie kradzieży dokonywali zarówno członkowie gestapo, Selbstschutzu⁵, batalionów

- 4 R. Gryz, *Kościół katolicki na ziemiach polskich okupowanych przez Niemcy (1939–1945). Zarys problematyki*, [w:] *Straty w obiektach sakralnych diecezji sandomierskiej w czasie II wojny światowej*, red. P. Tylec, Kielce 2024, s. 22–24; M. Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 14 (2015), nr 1, s. 88–89; R. Gryz, *Zniszczenia świątyń katolickich w Polsce pod okupacją niemiecką*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007 nr 3 (74), s. 41–42.
- 5 Samoobrona – organizacja policyjna/paramilitarna złożona z osób narodowości niemieckiej.

SS, jak i żołnierze oraz oficerowie regularnej armii niemieckiej. Dopiero później wprowadzono zarządzenia porządkujące tę działalność, które miały na celu uspokojenie sytuacji i nadanie rabunkom bardziej zorganizowanego charakteru. Mimo to straty poniesione przez Kościół w wyniku działań okupantów były ogromne i trudne do oszacowania⁶.

Polscy katolicy, którzy mieszkali na terenach Rzeczypospolitej włączonych do III Rzeszy, znaleźli się w szczególnie trudnym położeniu. Sytuacja ta przejawiała się wieloma formami prześladowań i represji. Systematyczna eksterminacja duchowieństwa katolickiego, prowadzona przez niemieckie władze okupacyjne w latach 1939–1945, miała na celu zniszczenie Kościoła jako istotnego filaru polskiej tożsamości narodowej. W wyniku tych działań życie straciło niemal 3000 polskich duchownych, co stanowiło około 20% stanu osobowego sprzed wojny⁷. Znacznie ograniczono liczbę świąt kościelnych, co było próbą wykorzenienia katolickich tradycji i osłabienia więzi religijnych oraz narodowych. Dodatkowo wprowadzono liczne utrudnienia w organizacji kultu religijnego, czyniąc praktykowanie wiary niezwykle trudnym⁸.

Grabież i niszczenie obiektów sakralnych stanowiły kolejne elementy niemieckiej polityki okupacyjnej. Kościoły i inne miejsca kultu były traktowane nie tylko jako centra religijne, ale również symbole polskiej tożsamości narodowej, dlatego ich destrukcja miała charakter zarówno materialny, jak i symboliczny. Tego rodzaju działania były częścią szerszego planu wyrugowania polskiej kultury, religii i poczucia

6 W. Suleja, P. Kosiński, M. Przeglądka, T. Sudoł, *Niemiecka okupacja Polski 1939–1945*, [w:] *Raport o stratach poniesionych przez Polskę w wyniku agresji i okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej 1939–1945*. t. 1, red. K. Wnęk, Warszawa 2022, s. 83–87; M. Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego...*, s. 88–89.

7 W. Kucharski, *Skutki II wojny światowej dla Kościołów, związków wyznaniowych i grup religijnych ze szczególnym uwzględnieniem ziem utraconych oraz Ziem Zachodnich i Północnych (stan posiadania i statystyka religijna 1939, 1947–1948)*, [w:] *Człowiek twórcą historii*, t. 4, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 148.

8 R. Gryz, *Kościół katolicki na ziemiach polskich...*, s. 22–24; R. Gryz, *Zniszczenia świątyń katolickich w Polsce pod okupacją niemiecką*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” (2007) nr 3 (74), s. 41–42.

narodowej odrębności. Jak podaje Małgorzata Karkocha podstawę „prawną” do konfiskaty majątku kościelnego stworzył okupant przez następujące rozporządzenia: z 16 grudnia 1939 roku o konfiskacie dzieł sztuki, z 15 stycznia 1940 roku o zabezpieczeniu majątku byłego państwa polskiego, z 17 sierpnia 1940 roku o traktowaniu majątków byłych obywateli państwa polskiego, z 4 sierpnia 1941 roku o rekwizycji dzwonów kościelnych. Oprócz tego w marcu 1941 roku ukazało się zarządzenie nakazujące usuwanie z kościołów tablic pamiątkowych i płaskorzeźb, które przedstawiały zasłużonych Polaków. Od 7 marca 1944 roku konieczna stała się rejestracja organów zabytkowych powstałych przed 1800 roku. Rozporządzenie to nie zostało przeprowadzone ze względu na krótki czas obowiązywania, jednak z pewnością miało być wstępem do kolejnej grabieży. Organem kompetentnym do administrowania zajęтым majątkiem kościelnym miał być Urząd Powierniczy w Krakowie, utworzony 15 listopada 1939 roku⁹.

Jak więc wyglądały grabieże i zniszczenia ruchomych zabytków sztuki sakralnej na terenie dekanatu oświęcimskiego? Ze zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Kętach Niemcy z kaplicy zabrali zegar ścienny, ławki i klęczniki, dywany oraz chodniki, balustradę do Komunii św., obrusy, nakrywkę na ołtarz, komże i komeżki dla ministrantów, trójnożną podstawę pod figurę Matki Boskiej, figurę Pana Jezusa Zmartwychwstałego, około 30 kilogramów świec i 19 butelek wina mszalnego¹⁰. Szczegółowy wykaz utraconego wyposażenia został zaprezentowany w tabeli.

9 Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich...*, dz. cyt., s. 96–97; M. Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego...*, dz. cyt., s. 89.

10 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1–100/, sygn. 13/467/568, k. 1126–1127.

Tabela 1. Utracone wyposażenie zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Kętach

Strata	Liczba	Wartość według cen z 1.09.1939 roku [zł]
Zegar ścienny	1	150
Ławki, klęczniki	b.d.	600
Dywany pluszowe	2	600
Chodniki dywanowe	2	220
Dywany kokosowe na całą kaplicę	4	180
Balustrada rzeźbiona do Komunii św.	1	80
Obrus ołtarzowy lniany	6	180
Obrus lniany spodni	4	60
Nakrywka na ołtarz haftowany	1	60
Komża	8	400
Komeżki dla ministrantów	15	375
Trójnożna podstawa do figury Matki Boskiej	1	30
Figura Pana Jezusa w grobie	1	20
Figura Pana Jezusa Zmartwychwstałego	1	18
Drobiazgi kapliczne (ampułki, flakony, podstawki)	b.d.	120
Bielizna kielichowa	b.d.	50
Razem	46	3143

Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1–100/, sygn. 13/467/568, k. 1126–1131.

Tabelę opracowano na podstawie odpowiedzi na kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych Zgromadzenia SS. Zmartwychwstania Pańskiego w Kętach. Siostry wyszczególniły ponad 50 różnych

przedmiotów z kaplicy, które zostały zrabowane lub zniszczone. Szacunkowy koszt samego wyposażenia kaplicy określono na sumę 3 143 zł. Łączne straty zgromadzenia wyniosły 61 072 zł¹¹.

Działania władz niemieckich spowodowały także liczne straty w klasztorze Sióstr Franciszkanek, które oszacowano na 19 907 zł¹². W kościołach w Oświęcimiu, Osieku, Czańcu, Porąbce i Włosienicy zabrano chorągwie, sztandary oraz świece. Ksiądz Aleksander Kotuła tak relacjonował powyższe zdarzenie w liście do Ordnungspolizei:

22 listopada tego roku [1940 – uwaga autora] dwóch panów pracujących w policji przyszło do parafii we Włosienicy O/S Oświęcim. Bez podstawy prawnej zabrali trzy kościelne przedmioty tj. dwie chorągwie procesyjne jedną należącą do Włosienicy, druga z Monowic należących do parafii Włosienica, a także wyrzeźbiona w drewnie rama z obrazem, na ramie był wyrzeźbiony orzeł polski w ramie umieszczony był obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w metalowej sukience – służył do procesji. [...] Proszę o potwierdzenie, że dwie chorągwie i obraz zostały zabrane, aby być w dobrym i sprawiedliwym porządku z administracją kościelną i państwową¹³.

Szczególnie tragiczne skutki miała grabież w Zakładzie Salezjańskim 16 lutego 1943 roku. Tego dnia niemieckie władze okupacyjne, działając na polecenie lokalnego burmistrza, przeprowadziły konfiskatę mienia należącego do zakładu. W ramach tej akcji zabrano aż 122 krzesła z chóru kościelnego. Pracownica zakładu, Zofia Korycińska¹⁴, usiłowała zapobiec

11 Tamże, k. 1131.

12 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, *Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1–100/, sygn. 13/467/568, k. 88.*

13 Archiwum Parafii Włosienica, List do Policji Rzeszy w Auschwitz O/S z 5 grudnia 1940 roku, b.p.

14 Zofia Korycińska (1878–1943) – pracownica (służąca) w zakładzie salezjańskim. Urodziła się w Łękach koło Kęt, parafia Bielany. Została aresztowana 16 października 1943 roku w zakładzie salezjańskim. Zginęła w obozie koncentracyjnym w październiku 1943 roku. Według wystawionego aktu zgonu nr 30463/1943, potwierdzonego przez lekarza obozowego, zmarła o godz.

rabunkowi krzeseł parafialnych, wyrażając się niewłaściwie na temat Niemców. Rozgoryczona całą sytuacją miała począć robić rachunek sumienia jednemu z policjantów, przypominając, „że to kościół, że nie wypada kraść, bo to grzech ciężki, jeśli każde złodziejstwo grzechem, to złodziejstwo w kościele jest świętokradztwem”¹⁵. Następnego dnia burmistrz Wilhelm Butz nakazał ją aresztować. W transporcie zbiorowym została przewieziona do pobliskiego niemieckiego obozu koncentracyjnego Auschwitz, zarejestrowana w obozowej ewidencji jako więźniarka nr 39521. Zginęła 16 października 1943 roku¹⁶.

W czasie ofensywy styczniowej 1945 roku nagminnie grabili żołnierze armii radzieckiej, którym pomagali sami parafianie. Ksiądz Stanisław Rokita, naoczny świadek tych bolesnych wydarzeń, z pewnym rozczarowaniem w Kronice Zakładu Salezjańskiego wspominał, że w pierwszy dzień wolności, 27 stycznia 1945 roku, mimo że Oświęcim był jeszcze ostrzeliwany przez artylerię, to niektórzy mieszkańcy miasta rozbijali i rabowali nie tylko sklepy, lecz także Zakład Salezjański, w którym mieścił się miejski szpital. Salezianie przebywający w zakładzie nie mogli nic uratować, gdyż wszystkie drzwi do zakładu zostały rozbite, a w zamkniętych pomieszczeniach dewastujący wyważali drzwi siłą i zabierali z nich znajdujące się tam rzeczy¹⁷.

W Polance Wielkiej w kościele rozbito skarbony, zabrano dwa obrusy i jedno nakrycie ołtarza¹⁸. W Kobiernicach zniknęła część bielizny kościelnej i kilkanaście kilogramów świec¹⁹. W czasie zdobycia Danko-

7.30 na zapalenie nerek. (*Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926–1940*, t. 4, dz. cyt., s. 268).

15 *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944–1945*, t. 6, dz. cyt., s. 36.

16 *Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1940–1943*, t. 5, dz. cyt., s. 139.

17 J. Krawiec, *Działalność religijno-patriotyczna salezjanów w Oświęcimiu*, Kraków 2006, s. 197–198.

18 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Kongregacje dekanalne 1943–1945*, Pismo ks. S. Scholza z dnia 20.02.1945 r, b.p.

19 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Kobiernice w gminie Porąbka, sygn. 13/899/272, k. 77–80.

wic przez Armię Czerwoną zniszczono prawie wszystkie paramenty kościelne²⁰. Ogromne straty poniosła parafia w Jawiszowicach, gdzie od uderzenia pocisku sufit podbity deskami spadł na posadzkę, a swoim ciężarem zniszczył trzy pąki: jeden mosiężny, a dwa zabytkowe pozłacane; oraz ozdoby na ołtarzach. Ołtarze, ściany, posadzkę, ławki, chorągwie i obrazy uszkodziły odłamki²¹. W starym kościele w Osieku został znacznie uszkodzony ołtarz boczny z 1611 roku. Nadstawa ołtarza św. Karola i trzy ramy obrazów, które były przechowane w zakrystii starego kościoła, zostały spalone. Znacznej dewastacji uległa nakrywa zabytkowej chrzcielnicy, a kilka starych ławek było doszczętnie połamanych²².

Niecodzienny przypadek spotkał ks. Stanisława Scholza (proboszcza Polanki Wielkiej), który zgodził się przechowywać drogocenne przedmioty należące do okolicznej ludności żydowskiej. Wiele z tych rzeczy, w tym kosztowności oraz inne przedmioty o znaczeniu materialnym i symbolicznym, miało zostać ukrytych w kościele. Pod koniec wojny doszło jednak do zaginięcia części z tych przedmiotów. Kwestia ich dalszego losu pozostaje do dziś niewyjaśniona. Szczególnie unikatowym przedmiotem była przechowywana na strychu nad zakrystią księga Talmudu, która miała formę zwoju o długości kilkunastu metrów. Księga została po wojnie zabezpieczona przez ks. Scholza. Proboszcz przechowywał również w bocznym ołtarzu sztandar młodzieży katolickiej, co świadczy o jego dużym zaangażowaniu w ochronę symboli religijnych i narodowych w czasie okupacji²³.

20 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Straty wojenne 1939–1945 (parafie Arichidiec. Krakowskiej)*, Odpowiedzi na polecenie Konferencji diekańskiej z dnia 15 września 1967 roku w sprawie szkód spowodowanych okupacją niemiecką, b.p.

21 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 roku*, t. 1, k. 35.

22 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 roku*, t. 1, k. 77; S. Dadak, *300 lat kościoła św. Marcina w Jawiszowicach*, Kraków 1990, s. 45–47.

23 A. Dziuba, *Dzieje Polanki Wielkiej w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945*, mps, s. 2–3.

AKTA STANU CYWILNEGO, KSIĘGI PARAFIALNE I BIBLIOTEKI

Zniszczenia plebanii oraz kościołów obejmowały nie tylko same budynki, lecz także ich wyposażenie, co miało istotny wpływ dla funkcjonowania wspólnot parafialnych oraz prowadzenia administracji kościelnej. Obejmowało to zarówno przedmioty codziennego użytku, meble, narzędzia, jak i kluczowe dokumenty, takie jak akta stanu cywilnego, księgi parafialne oraz zbiory biblioteczne. Zbiory te były narażone na dewastację i grabież zarówno ze strony przechodzących wojsk, jak i niezidentyfikowanych grup rabusiów, co często skutkowało nieodwracalnymi stratami w dziedzictwie administracyjnym parafii.

Na podstawie dostępnych źródeł można stwierdzić, że szczególnie dotkliwe straty poniosły biblioteki zakonne, które stanowiły nie tylko ośrodki życia duchowego, lecz także centra edukacyjne i kulturalne. Łącznie zniszczone lub zrabowane zostały trzy biblioteki zakonne o dużej wartości historycznej i naukowej. W bibliotece salezjańskiej straty wyniosły ponad 11 000 tomów, co stanowiło znaczną część jej zbiorów. Siostry Zmartwychwstanki z Kęt utraciły około 2000 egzemplarzy cennych woluminów, co ograniczyło dostęp do literatury teologicznej, dydaktycznej i historycznej. W Bulowicach, w 1940 roku, władze okupacyjne zamknęły i opieczętowały bibliotekę zakonną, a w 1941 roku jej zasoby zostały wywiezione samochodem ciężarowym²⁴.

W Dankowicach zaginął trzeci tom nowej księgi urodzonych z rocznikami 1943 i 1944. Z piątego tomu urodzonych wydarto roczniki 1839 i 1840. Zaginęła księga zapowiedzi. W parafii w Witkowicach spalone zostały księgi metrykalne (natorum) od 1917 aż do 1925 roku. W czarnieckim archiwum parafialnym brakowało księgi wizyt dziekańskich,

24 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim /241–495/, sygn. 13/467/584, k. 1671–1675; Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1–100/, sygn. 13/467/568, k. 70–73, 82–88.

księgi członków apostołstwa modlitwy i księgi *natorum et baptisatorum*. W dokumentacji gminy Czaniec wyrwano okładki i kilka kartek z 1910 roku, od października włącznie do końca lutego 1911 roku²⁵.

Zniszczeniu uległy także biblioteki lokalne, posiadające niejednokrotnie literaturę katolicką. W Brzeszczach zrabowano całą bibliotekę Towarzystwa Szkoły Ludowej²⁶. W Kętach wywieziono i użyto na makulaturę 7000 tomów woluminów z biblioteki miejskiej oraz Towarzystwa Szkoły Ludowej. Podobny los spotkał zbiory biblioteczne w Oświęcimiu, Harmężach, Porębie Wielkiej, Rajsku, Zaborzu, Osieku, Grojcu (w tym Łazach), Polance Wielkiej, Czańcu oraz Międzybrodzu Bialskim. Tylko w samym Międzybrodzu zniszczono: 820 tomów biblioteki szkolnej, 200 Towarzystw Szkoły Ludowej, 1500 egzemplarzy prywatnych. Spalono pomoce szkolne, takie jak mapy i obrazy²⁷. Powojenne władze Polanki Wielkiej powyższą sytuację podsumowały w następujący sposób:

Okupanci germańscy chcąc zadać ostatni cios kulturze i oświacie polskiej, z zaciętością niszczyli wszelkie pisma, książki polskie, krzyże i kaplice przydrożne oraz obrazy i inne godła narodowe i katolickie. Drwili i sztydziłi z religii katolickiej²⁸.

Jak widać, działania władz niemieckich wpisywały się w szerszy kontekst polityki niszczenia materialnych i duchowych fundamentów polskiej społeczności, co miało na celu osłabienie jej spójności oraz zdolności do późniejszego odtwarzania własnej historii, tradycji oraz kultury.

25 Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, Kongregacje dekanalne 1942–1945, *List ks. W. Pitali z dn. 13 lutego 1945 roku*, b.p.; Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, Straty wojenne – ankiet z 1945 i 1946 roku, t. 1, k. 176, 233.

26 Archiwum Narodowe w Krakowie, Urząd Wojewódzki Krakowski, sygn. 29/691/o/1.10/UW II 384, k. 145.

27 Archiwum Narodowe w Krakowie, *Urząd...*, dz. cyt., k. 99, 133, 140, 145, 147, 149, 247, 335, 337, 377, 399, 407, 415, 417, 425, 435, 455, 463, 499, 517, 523, 541.

28 Archiwum Narodowe w Krakowie, *Urząd...*, dz. cyt., k. 487.

DZWONY KOŚCIELNE

Podobnie jak w czasie Wielkiej Wojny przeprowadzono rekwizycję dzwonów, również III Rzesza postanowiła powtórzyć ten zabieg na potrzeby przemysłu zbrojeniowego. Władze niemieckie zagrabiły kilkadziesiąt tysięcy dzwonów z całej okupowanej Europy, w Polsce niszcząc przede wszystkim instrumenty odlane z wdzięczności za odzyskaną niepodległość²⁹. W sierpniu 1941 roku do duchowieństwa metropolii warszawskiej i krakowskiej wystosowano zarządzenie o rekwizycji dzwonów sakralnych. Rozporządzenie to obowiązywało wszystkie parafie, a zwolnienie miało dotyczyć jedynie dzwonów o wyjątkowej wartości historycznej czy artystycznej. Warto zwrócić uwagę na to, że złożenie wniosku nie zwalniało z obowiązku dostawy. Termin zdawania dzwonów wyznaczono na 1 września 1941 roku. Apelacje w sprawie dzwonów zabytkowych, poparte stosownymi dokumentami, można zaś było składać do 15 sierpnia. Koszty zdjęcia i ich odstawienia miały refundować władze po przedłożeniu rachunków. Parafie mogły też ubiegać się o wynagrodzenie za wartość metalu z oddawanych dzwonów³⁰.

Jak łatwo można się domyślić, zarządzenie o konfiskacie dzwonów wywołało zaniepokojenie wśród sporej części duchowieństwa, które poczęło naciskać na kurię biskupią, by ta interweniowała u władz niemieckich. Księża wskazywali przy tym na kilka istotnych okoliczności: zbyt krótki termin składania podań o ewentualne zwolnienie od rekwizycji, niedający możliwości zebrania potrzebnych materiałów i brak odpowiednich środków technicznych oraz siły roboczej potrzebnej do wymontowania dzwonów. Brakowało też środków komunikacyjnych, które

29 T. Łuczak, *Uciszanie chwały Boga. Dzwony kościelne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, <https://przystanekhistoria.pl/paz/teksty/85013,Uciszanie-chwały-Boga-Dzwony-koscielne-na-ziemiach-polskich-w-XIX-i-XX-wieku.html> (20.01.2025).

30 M. Karkocha, *Dzwony kościelne utracone w czasie II wojny światowej z terenu diecezji kieleckiej. Przyczynek do zagadnienia*, „Przegląd Nauk Historycznych” 13 (2014), nr 2, s. 94–97; Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich...*, dz. cyt., s. 97.

umożliwiłyby transport zdemontowanych instrumentów do wyznaczonych punktów³¹.

W związku z powyższymi uwagami w okólniku z 18 sierpnia 1941 roku podano informacje uzupełniające w przedmiocie rekwizycji dzwonów kościelnych. Ustalono, że dzwony mogą być dostarczane jednak do 10 września. Władze niemieckie nadal domagały się wymontowania i dostarczenia dzwonów na miejsce przeznaczenia. Gdyby warunki lokalne z jakichkolwiek innych względów wymagały interwencji specjalnej, należało zwrócić się bezpośrednio do starosty powiatowego, który zleci demontaż wyspecjalizowanej ekipie. Parafie, które złożyły odwołanie w sprawie dzwonów o niezwyklej wartości historyczno-artystycznej, miały oczekiwać na decyzję kwalifikacyjną do 10 września. Jeśli do tego terminu nie otrzymałyby odpowiedzi, zobowiązane były dzwony te również odstawić³².

Metropolita krakowski abp Adam Stefan Sapieha oraz administrator warszawski abp Stanisław Gall zabiegali u władz okupacyjnych w Krakowie o pozostawienie w każdym kościele, poza zabytkowymi, po jednym dzwonie dla celów liturgicznych, wskazując przy tym na trudności związane ze zdejmowaniem i dowozem dzwonów. W wyniku tych działań rząd Generalnego Gubernatorstwa pismem z 28 sierpnia 1941 roku powiadomił metropolitę krakowskiego, że „gminy kościelne” niedysponujące odpowiednimi środkami technicznymi i personelem mają prawo zwracać się do właściwych starostów powiatowych bądź miejskich o pomoc. Gdyby wymontowanie większych dzwonów łączyło się z uszkodzeniem wieży lub budynku kościelnego, władze zgadzają się na rozbicie takowych i odstawienie w kawałkach. Wcześniej jednak należy o tym fakcie zawiadomić odpowiednich starostów. Prośba o pozostawienie choćby jednego dzwonu kościelnego w każdej parafii został odrzucona³³.

31 Z. Fijałkowski, *Kościół katolicki na ziemiach polskich...*, dz. cyt., s. 97–98; M. Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 14 (2015), nr 1, s. 95–96.

32 J.J. Dreścik, *Dzwony utracone. Wykonawcy i warsztaty*, „Cenne, bezcenne/ utracone” 1999), nr 4 (16), s. 4–5.

33 J.J. Dreścik, *Dzwony utracone...*, dz. cyt., s. 4–5; Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, *Rekwizycja dzwonów na cele wojenne. Korespondencja*

Na podstawie zarządzenia Hermanna Göringa z 15 marca 1940 roku każdy proboszcz był zobowiązany zgłaszać posiadanie dzwonu na specjalnej karcie meldunkowej. Kategorię A otrzymywały dzwony powstałe po 1875 roku i niemające wartości historycznej – trafiały one do specjalnych składowisk dzwonów w Hamburgu i były zazwyczaj natychmiast przetapiane. Dzwony o kategoriach B i C, uznane za zabytkowe, miały zostać przetopione dopiero, gdy zabrakło tych z niższych kategorii. Szczególnie cenne egzemplarze naziści oznaczyli literą D³⁴.

Niemcy akcję rekwirowania dzwonów z kościołów dekanatu oświęcimskiego rozpoczęli na początku lutego 1942 roku. Pierwsze zarekwirowane zostały dzwony w Oświęcimiu (parafia i kościół salezjański), następnie łupem okupanta padły dzwony w parafiach sąsiednich (zob. tabela 1).

z okupantem (1941), k. 13, 47; M. Karkocha, *Straty materialne Kościoła katolickiego...*, s. 96–97.

- 34 K. Bielenin, *Dwa dzwony kościoła św. Otylii w Brzeszczach. Legenda czy rzeczywistość*, Kraków 2008, s. 31; M. Tureczek, *Leihglocken. Dzwony z obszaru Polski w granicach po 1945 roku przechowywane na terenie Niemiec*, Warszawa 2011, s. 28–44.

Tabela 1. Wykaz zarekwirowanych dzwonów kościelnych dekanatu oświęcimskiego i ich dalsze losy

Parafia/ klasztor	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Bielany	2	96	Nieznany	Bez napisów i dekoracji.	Zarekwirowany przez Niemców w 12 maja 1942 roku. Powrócił 9 grudnia 2014 roku z parafii pw. św. Walburga w Großhabersdorf w Bawarii.
		210	1907	Dzwon św. Maciej, na którym umieszczony był wizerunek cudownego Pana Jezusa Bielańskiego. Na obwodzie widniał napis: „Na cześć Cudownego Pana Jezusa dzwon ten sprawili robotnicy z parafii Bielany pracujący w 1907 roku w Chicago”.	Zarekwirowany przez Niemców w 12 maja 1942 roku.

Parafia/ klasztór	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Brzeszcze	4	b.d.	1919	Dzwon Julian. Napis: „Na pamiątkę Panu Bogu, że nasza parafię Brzeszcze zachował od zniszczenia w czasie wojny w latach 1914–1918 dzwon ten my parafianie z dowolnych składek ufundowaliśmy w roku 1919” oraz „Karls Schwabe – Odlewnia Dzwonów w Białej”.	Zarekwirowany przez Niemców 1 lipca 1942 roku.
		300	1919	Dzwon Urban. Napisy na dzwonie zostały spiłowane, były jednak nadal czytelne: „Na cześć i chwałę Panu Bogu, Najświętszej Pannie Marii, św. Urbanowi Patronowi naszej parafii Brzeszcze i na pamiątkę odbudowania Państwa Polskiego po zabraniu takiego samego w 1916 przez rząd austriacki za staraniem niżej podpisanym z dobrowolnych ofiar parafian dzwon ten ufundowano: ks. Julian Migdałek proboszcz, Józef Tyrna, Walenty Senkowski sekretarz gminy, Katarzyna Łukowicz, Karol Graca, Franciszek Sznajder, Ryszard Bartke”.	Zarekwirowany przez Niemców 1 lipca 1942 roku.
		b.d.	1930	Napis na płaszczu: „Św. Stanisławie módl się za nami”, dalej „Królówi wieków na dziękczynienie za upragnione Polski wskrzeszenie”. Poniżej: „Dzwon ten sprawili z pracy swoich rąk w Ameryce Brzeszczanie – rodacy w roku 1930”.	Zarekwirowany przez Niemców 1 lipca 1942 roku.
		100	1930	Brak danych	Zarekwirowany przez Niemców 1 lipca 1942 roku.

Parafia/ klasztór	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Bulowice	2	400	1924	Dzwon św. Wojciech. Na ścianie dzwonu płaskorzeźba przedstawiająca św. Wojciecha. Napis: „ufundowany wspólnym kosztem parafii i proboszcza ks. Macieja War-muza w Bulowicach 1924”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		234	1920	Dzwon św. Józef. Na ścianie dzwonu płaskorzeźba przed-stawiająca św. Józefa. Napis: „ufundowany wspólnym kos-ztem parafii i proboszcza ks. Warmuza w Bulowicach 1920”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
Czaniec	3	363	1778	Dzwon Florian. Szyja dzwonu dekorowana pasem orna-mentu, niżej wstęga z napisem: Gloria in excelsis Deo. Pod słowem „Gloria” przedstawienie Koronacji Matki Boskiej otoczone kolistym napisem: „O aeviterna Trinitas / Eequalis una Deitas”. Po przeciwnej stronie wyobrażenie św. Jana i Pawła, obramione po bokach i górą napisem „S. Io. et Pau. S. Marti. O. P. N.”. Ponadto przedstawienie św. Floriana z włócznią i proporcem, gaszącego ogień. Wokół płasko-rzeźby napis: „In Flo. Latuit Sub. Mi. Pla”. Pod plakieta: „P. Ia. R. D. P. F. P. C. Cd. O”. Po stronie przeciwległej wyobra-żenie św. Bartłomieja z nożem i palmą. Górą i po bokach napis: „Evdnes ibant et Florant”. Cechy identyfikujące: „Me fecit Ioann Georg Knobloch Neosoli 1778”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku. Po- wrócił na parafię w lipcu 2023 roku z niemieckiej wspól-noty ewangelickiej w Otzenrath koło Dusseldorfu.
		330	1929	Dzwon Jan. Napisy: „Królowo Korony Polskiej przyczyni się za nami, Jan”. Na ścianie dzwonu przedstawienie Mat-ki Boskiej Częstochowskiej. Ozdobiony w stylu baroko-wym. Napis: „Na większą cześć Bogu i chwałę ofiarują parafianie gminy Czaniec R. P. 1929”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		b.d.	b.d.	b.d.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.

Parafia/ klasztór	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Grojec	2	190	1758	św. Wawrzyniec Męczennik.	Zarekwirowany przez Niemców w czerwcu 1942 roku. Został zwrócony w 1984 roku przez parafię św. Józefa w Gronau.
		310	1766	św. Jan.	Zarekwirowany przez Niemców w czerwcu 1942 roku. 16 października 2009 roku powrócił do Grojca z parafii pw. Świętego Krzyża w Münster.
Jawiszowice	2	b.d.	1927	Napis: „Schwabe Odlewnia dzwonów w Białej. Serce Jezusa – zmiłuj się nad nami. Andreas-Jacobus. Dom. A. R. Jacobus Gara cum parochianis, parochiae SS. Cordis Jesu in Pine Creek – Wis. (consin) U.S.A. – 1927”.	Zarekwirowany przez Niemców 25 lutego 1942 roku.
		b.d.	1758	Napis: „Fiant aures Tuae intendentes in vocem deprecationis meae. Me fecit Joannes Weidner Cracoviae anno 1758. Custodi nos, Domine, ut pupillam oculi. Sub Tuum praesidium”.	Zarekwirowany przez Niemców 25 lutego 1942 roku.

Parafia/ klasztor	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Kęty	3	657	1930	Dzwon Jan Kanty. Opis: Na szyi dzwonu ornament roślinny. Niżej wieńce i girlandy z głowami aniołków. Ponadto na ścianie dzwonu przedstawienie św. Jana Kantego. Na dolnym rozszerzeniu dzwonu ponownie wieńce i girlandy. Na dzwonie napis: „Św. Janie Kanty Rodaku miasta Kęt i Obronco, módl się za nami R. P. 1930”.	Zarekwirowany przez Niemców 30 czerwca 1942 roku.
		1000	1838	Dzwon Michał. Sygnatura: „Fusa per Leopold Franz Stanke – Olomuch 1838”. Opis: Kabłąki korony ozdobione przedstawieniami głów. Na szyi dzwonu ornament liściasty. Na ścianie dzwonu przedstawienia: „Rycerza na smoku, w jednej ręce miecz, w drugiej tarcza” – najpewniej św. Michała, „Krzyża Pana Jezusa” – obok dwie postacie żeńskie i słowa: „Ecce cruce Domini – fugite partes adversae”, a także głowy anioła otoczonej winną latoroślą. Ponadto na dzwonie napis: „Sancte Michael Archangele, defende nos”.	Zarekwirowany przez Niemców 30 czerwca 1942 roku. Po zakończeniu wojny trafił do parafii św. Józefa w Essen-Frintrop (Niemcy).
		404	1930	Dzwon Małgorzata Katarzyna. Opis: Na szyi dzwonu ornament roślinny. Na ścianie „wieńce, girlandy” oraz główki aniołków i przedstawienia św. Małgorzaty i Katarzyny. Na dolnym rozszerzeniu ponownie wieńce i girlandy.	Zarekwirowany przez Niemców 30 czerwca 1942 roku.

Parafia/ klasztór	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Kęty – Klasztór Siostr Fran- ciszkanek N. S.	1	b.d.	b.d.	b.d.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
Kęty – Klasz- tór OO. Reformatów	1	330	1903	Napis: „In gloriosam memoriam anni 50 a dogmate Im- maculatae Conceptionis B[eatissimae] V[irginis] Mariae. /1854–1904/ S. Leo Magnus Papa. O Maria Immaculata Concepta, intercede pro summo peccatore” oraz sygna- tura: „Fusa per C. Schwabe Bialae 1903.”	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
Kobiernice	4	432	1934	Dzwon Jan Kanty.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		231	1922	b.d.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		30	b.d.	Sygnaturka.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		b.d.	b.d.	b.d.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.

Parafia/ klasztór	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Między- brodzie Bialskie	3	150	1919	Dzwon Stanisław.	Zarekwirowany przez Niemców 2 lutego 1942 roku.
		25	b.d.	Sygnaturka.	Zarekwirowany przez Niemców 2 lutego 1942 roku.
		110	1923	Dzwon Wspomożenie Wiernych. Opis – Na dzwonie napis: „Auxilium Christianorum”.	Zarekwirowany przez Niemców 2 lutego 1942 roku.
Oświęcim	3	b.d.	1924	Napis: „Kolejarze parafii oświęcimskiej świętemu Józefowi”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		b.d.	1924	Napis: „Na cześć świętej Barbary górnicy parafii oświęcimskiej”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		b.d.	1924	Napis: „W piątą rocznicę wskrzeszenia Polski na cześć Najś. Marii Panny Królowej Korony Polskiej wdzięczni parafianie 1923”. Z drugiej strony na tym największym dzwonie umieszczono wiersz: „Trzy dawne dzwony wojna nam zabrała; Po wojnie jednak Polska zmar- twychwstała; Teraz będziemy w te trzy nowe dzwony; Wysławiać Polskiej Królową Korony”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.

Parafia/ klasztór	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Oświęcim – Zakład Salezjański	3	600	1923	św. Jacek.	Zarekwirowany przez Niemców 7 lipca 1942 roku.
		150	1923	św. Józef.	Zarekwirowany przez Niemców 7 lipca 1942 roku.
		300	1923	św. Maria.	Zarekwirowany przez Niemców 7 lipca 1942 roku.
Polanka Wielka	2	400	1525	Napis renesansową majuskułą: „Maria gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu”. Poniżej napisu data „1525”. Przed wywiezieniem dzwonu na jego wewnętrznej stronie został umieszczony napis farbą olejną: „Polan- ka Wielka”.	Zarekwirowany przez Niemców w 15 maja 1942 roku. Powrócił do Polanki Wielkiej w listo- padzie 2011 roku z parafii Bottrop.
		200	XIV/XV wiek	Opis: Dzwon wbrew datowaniu podanemu w zgło- szeniu straty, najpewniej identyczny w opubliko- wanym przez Szydłowskiego. Przed wywiezieniem dzwonu, na jego wewnętrznej stronie został umiesz- czony napis, farbą olejną: „Polanka Wielka”.	Zarekwirowany przez Niemców w 15 maja 1942 roku.

Parafia/ klasztór	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Poręba Wielka	2	110	1506	Dzwon Maria Królowa Polski. Na dzwonie widnieje napis: „Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku. Obecnie znajduje się w kościele św. Antoniego (St. Antoniuskirche) w Oberkottzau.
		300	1924	b.d.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
Osiek	3	760	1906	Dzwon Jędrzej. Napis: „Na cześć i chwałę Boga w Trójcy św. Jędrzeja patrona parafii za staraniem X. Plebana Jana Hjošta ten dzwon ufundowali: Walenty i Zofia Kusak, Jan i Anna Pałeczka, Franciszka Gros, Józef i Zofia Rzepa, Józef i Agnieszka Górowicz, Rozalia Żmuda oraz wielu innych dobrodziei, prosząc Boga by głos dzwony tego przenikał sklepienia niebios, wypraszał błogosławieństwo Boże dla parafian żyjących, łaskawy sąd i wieczny odpoczynek dla umierających. Osiek 1906”.	Zarekwirowany przez Niemców 30 kwietnia 1942 roku.
		b.d.	b.d.	b.d.	Zarekwirowany przez Niemców 30 kwietnia 1942 roku.
		b.d.	b.d.	b.d.	Zarekwirowany przez Niemców 30 kwietnia 1942 roku.

Parafia/ klasztor	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Porąbka	3	267	1923	Napis: „Fundacja rolników z Porąbki”.	Zarekwirowany przez Niemców w 17 lutego 1942 roku.
		475	1934	Na ścianie dzwonu ryngraf z przedstawieniem Matki Boskiej Częstochowskiej. Napis: „Fundator: Cech Światła Kościelnego w Porąbce”.	Zarekwirowany przez Niemców w 15 maja 1942 roku.
		180	1925	Dzwon ufundowany dla kościoła w Porąbce w miej- sce zarekwirowanego przez Austriaków podczas I wojny światowej.	Zarekwirowany przez Niemców w 17 lutego 1942 roku.
Witkowie	2	216	1924	Rzeźby na nim przedstawiają Zwiastowanie Matki Bożej i św. Stanisława Biskupa Męczennika. Napis: „Anioł Pański zwiastował P. Marii i poczęła z Ducha św. – Zdrowaś Marjo – R. 1924”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		440	1924	Rzeźby na nim przedstawiają św. Michała Archa- nioła i św. Urbana. Napis: „Powołano mię do życia w 610 rocznicę budowy kościoła, bym głosił chwałę Bogu i Marii Królowej niebios, wypraszał błogo- sławieństwa dla żyjących parafian, łaskawy sąd dla umierających, wieczny odpoczynek dla zmarłych roku 1924”.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.

Parafia/ klasztór	Liczba	Waga [kg]	Data (okres) odlania	Charakterystyka	Losy obiektu
Włosienica	3	200	przed rokiem 1914	Dzwon Stanisław.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		120	1923	Dzwon Józef. Dzwon ufundowany w miejsce zabranego przez Austriaków w 1916 roku, przez tamtejszych parafian. Poświęcony 8 września 1924 roku.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
		400	1923	Dzwon Michał. Dzwon ufundowany z inicjatywy nauczelnika gminy Monowice przez tamtejszych parafian. Poświęcony 8 września 1924 roku.	Zarekwirowany przez Niemców w 1942 roku.
Suma:	48				

Źródło: Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, Kancelaria, *Straty wojenne 1939–1945 (parafie Archidiecezji Krakowskiej)* [uzupełnienie], *Pismo diekana oświęcimskiego z dnia 11 XII 1967 roku dot. wykazu szkód wyrządzonych przez okupację niemiecką 1939–1945 roku w dekanacie oświęcimskim*, b.p.; Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, *Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty /1–100/, sygn. 13/467/568, k. 88; Z. Matejko, Michał gdzieś dzwoni. Wieści z Archiwum Dzwonów w Norymberdze pozwalają mieć nadzieję*, „Almanach Kęcki” 15 (2011), s. 92–96; A. Chowniak, *Dzwon „Michał” zarekwirowany przez Niemców w Kętach w 1942 roku odnaleziony*, „Almanach Kęcki” 16 (2012), s. 36–37; *Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945*, t. 1, oprac. J. Gałos, A. Kasprzak-Miler, Poznań 2000, s. 63, 76–77, 93–94, 123, 155–158, 227, 269–271, 275, 370, Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 6, *Inwentarz rzym-kat. kościoła i probostwa w Bielanach* [1927], b.p.; Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 34, *Inwentarz kościoła i probostwa w Brzeszczach*. Stan z d. 18 paźdź. 1926 roku, b.p.; Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 38, *Inwentarz kościoła i probostwa w Bulowicach z 13 grudnia 1927 roku*, b.p.; Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej, sygn. APA 93, *Inwentarz kościoła i probostwa w Kobiernicach z 15 listopada 1927 roku*, b.p.; P. Kołpak, *Czaniec. Dzieje wsi i parafii spisane w setną rocznicę rozpoczęcia budowy kościoła św. Bartłomieja*, Kraków 2021, s. 275–290.

Na podstawie zachowanych materiałów można stwierdzić, że w latach 1942–1943 Niemcy zarekwirowali 48 dzwonów i sygnaturek kościelnych z 16 jednostek parafialnych i czterech klasztorów. Łupem władz okupacyjnych padło m.in. siedem zabytkowych dzwonów odlanych przed 1900 roku. Odlane w wieku XVI–XIX instrumenty ozdobione były pamiątkowymi inskrypcjami w języku łacińskim³⁵.

Niezwykłe ciekawy przypadek miał miejsce w Polance Wielkiej, gdzie podjęto inicjatywę ukrycia dzwonów kościelnych przed planowaną konfiskatą. Proboszcz, choć nie angażował się bezpośrednio w te działania, pozostawił decyzję w gestii parafian. W rezultacie z wieży kościelnej zdjęto trzy dzwony. Największy z nich został zakopany pod chórem kościelnym, a w operacji tej uczestniczyli Teofil Jarzyna (organista), Jan Wąsik, Teofil Kała i Antoni Huczek. Dwa mniejsze dzwony zostały przetransportowane do Kęt przez Tomasza Cyrana. Zadanie to wiązało się z dużym ryzykiem, gdyż w przypadku wykrycia groziła mu deportacja do obozu koncentracyjnego. Jednakże dzięki zbiegowi okoliczności – ogłoszeniu alarmu lotniczego podczas zdawania dzwonów – procedura odbioru została przeprowadzona w pośpiechu, bez szczegółowej weryfikacji metryk i wagi dzwonów, co uchroniło Cyrana przed przykrymi konsekwencjami³⁶.

Rozpoczęcie procesu restytucji drogocennych dzwonów do parafii dawnego dekanatu oświęcimskiego możliwe było dzięki działaniom Kazimierza Bielenina³⁷, który w 2002 roku zaczął badać historię zrabowanych dzwonów w swoich rodzinnych Brzeszczach. Dzięki licznym kwerendom (m.in. Glockenarchiv w Norymberdze) udało mu się ustalić, że niektóre z nich przetrwały do dziś na terenie Niemiec. W ich odzyskanie zaczął angażować lokalne społeczności m.in. z Brzeszcz, Grojca, Polanki Wielkiej, Poręby Wielkiej oraz Kęt. Działania te przyniosły

35 *Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945*, t. 1, oprac. J. Gałos, A. Kasprzak-Miler, Poznań 2000, s. 63, 76–77, 93–94, 123, 155–158, 227, 269–271, 275, 370.

36 A. Dziuba, *Dzieje Polanki Wielkiej...*, dz. cyt., s. 3.

37 Kazimierz Bielenin (1923–2011) – polski archeolog oraz historyk sztuki. Pochodził z Brzeszcz.

zamierzone efekty³⁸. W 2008 roku do Brzeszcz powrócił dzwon „Michał” z kościoła św. Otylli³⁹, a rok później do Grojca dzwon „Jan”⁴⁰. W 2011 roku swój dzwon odzyskała parafia w Polance Wielkiej⁴¹. W 2023 roku dzięki działaniom ks. Dariusza Małęczyna zrabowany w 1942 roku dzwon „Florian” wrócił do Czańca z niemieckiej wspólnoty ewangelickiej w Otzenrath koło Dusseldorfu⁴². Na podobny przebieg wydarzeń liczy parafia w pw. św. Bartłomieja Apostoła Porębie Wielkiej⁴³ oraz parafia pw. św. św. Małgorzaty i Katarzyny w Kętach⁴⁴.

Ilustracja 2. Rekwirowanie dzwonów z parafii Wniebowzięcia NMP w Oświęcimiu (źródło: ze zbiorów M. Ganobisa).

38 P. Subik, *Komu bije dzwon „Michał” z Kęt?*, <https://dziennikpolski24.pl/komu-bije-dzwon-michal-z-ket/ar/2964712> (15.01.2025).

39 K. Bielenin, *Dwa dzwony kościoła św. Otylli...*, dz. cyt., s. 98–133.

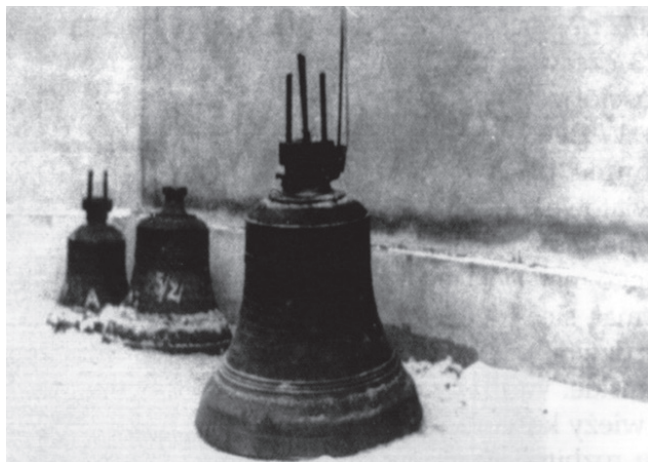
40 *Dzwon wraca z Niemiec*, <https://dziennikpolski24.pl/dzwon-wraca-z-niemiec/ar/2660578> (15.01.2025).

41 P. Kucharczyk, *Polski spiz. Nad setkami niemieckich miejscowości do dziś brzmią zabytkowe dzwony, zrabowane z polskich kościołów. Ostatnio kilka wróciło do domu*, <https://www.gosc.pl/doc/1036333.Polski-spiz/3> (15.01.2025).

42 R. Karp, *Zrabowany dzwon wrócił po 81 latach do parafii w Czańcu*, <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/zrabowany-dzwon-wrocil-do-parafii-po-81-latach-do-parafii-w-czancu/> (15.01.2025).

43 Archiwum Parafii Poręba Wielka, *Dokument potwierdzający lokalizację dzwonnicy z 3 maja 2010 roku*, b.p.

44 A. Chowniak, *Dzwon „Michał” zarekwirowany przez Niemców w Kętach w 1942 roku odnaleziony*, „Almanach Kęcki” 16 (2012), s. 36–37.

Ilustracja 3. Rekwirowanie dzwonów z parafii Wniebowzięcia NMP w Oświęcimiu (źródło: ze zbiorów M. Ganobisa).

Ilustracja 4. Kościół Wniebowzięcia NMP w Oświęcimiu (źródło: ze zbiorów M. Ganobisa).

ZAKOŃCZENIE

Podczas II wojny światowej Kościół katolicki w dekanacie oświęcimskim doznał dotkliwych strat materialnych. Przedmiotem grabieży były nie tylko kosztowne paramenty liturgiczne – takie jak kielichy, monstrancje, relikwiarze, ornaty czy figury świętych – lecz także elementy wyposażenia codziennego użytku: ławki, dywany, obrusy, świece oraz archiwalia i księgi liturgiczne. W kilku przypadkach kościoły zostały pozbawione niemal całego wyposażenia. Działania te dotyczyły zarówno parafii wiejskich, jak i miejskich, a także klasztorów żeńskich i męskich.

Szczególnie wstrząsającym przykładem jest konfiskata mienia Zakładu Salezjańskiego w Oświęcimiu z lutego 1943 roku, kiedy to jedna z pracownic – Zofia Korycińska – została aresztowana i deportowana do Auschwitz za próbę sprzeciwu wobec grabieży. Jej śmierć w obozie to bolesne świadectwo represji wobec tych, którzy odważyli się sprzeciwić władzom okupacyjnym. Do masowych aktów dewastacji dochodziło również pod koniec wojny, kiedy to wojska sowieckie oraz miejscowa ludność – często pozbawiona nadzoru – dokonywały rozbojów i kradzieży w obiektach sakralnych, jak miało to miejsce m.in. w Polance Wielkiej, Osieku, Jawiszowicach czy Zakładzie Salezjańskim.

Kluczowym momentem była zakrojona na szeroką skalę rekwizycja dzwonów kościelnych, przeprowadzona przez III Rzeszę na potrzeby przemysłu zbrojeniowego. W latach 1942–1943 z dekanatu oświęcimskiego zarekwirowano 48 dzwonów, w tym wiele zabytkowych, odlewanych od XVI do XIX wieku, opatrzonych cennymi inskrypcjami i ikonografią religijną. Choć niektóre z nich po latach powróciły do parafii, większość bezpowrotnie utracono. Zniszczenia objęły także akta stanu cywilnego, księgi parafialne, biblioteki klasztorne i szkolne – niejednokrotnie o dużej wartości naukowej i historycznej.

Działania niemieckiego okupanta miały wymiar nie tylko materialny, lecz przede wszystkim także ideologiczny i polityczny – miały na celu złamanie kręgosłupa duchowego społeczności lokalnej, której integralną

częścią był Kościół katolicki. Choć wiele strat okazało się nieodwracalnych, po wojnie podjęto starania restytucyjne, zwłaszcza dzięki zaangażowaniu osób prywatnych i lokalnych społeczności.

Niniejsze opracowanie ukazuje zatem nie tylko skalę strat materialnych, lecz także dramat lokalnych wspólnot parafialnych. Dokumentuje bolesny rozdział historii ziemi oświęcimskiej, który wymaga dalszych badań i upamiętnienia. Rekonstrukcja tych wydarzeń to także akt przywracania pamięci.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

Akta okupacyjne – OK II A.

Kongregacje dekanalne 1942–1945.

Rekwizycja dzwonów na cele wojenne. Korespondencja z okupantem (1941).

Straty wojenne – ankieta z 1945 i 1946 roku.

Straty wojenne 1939–1945 (parafie Arichidiecezji Krakowskiej). Odpowiedzi na polecenie Konferencji diekańskiej z dnia 15 września 1967 roku w sprawie szkód spowodowanych okupacją niemiecką.

Biblioteka i Archiwum Diecezji Bielsko-Żywieckiej

Akta parafialne, Parafia Bielany, sygn. APA 6.

Akta parafialne, Parafia Brzeszcze, sygn. APA 34.

Akta parafialne, Parafia Bulowice, sygn. APA 38.

Akta parafialne, Parafia Grojec, sygn. APA 71.

Akta parafialne, Parafia Kobiernice, sygn. APA 93.

Akta parafialne, Parafia Poręba Wielka, sygn. APA 147.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Urząd Wojewódzki Krakowski, Ankieta dotycząca przebiegu działań wojennych i okupacji niemieckiej. Powiat bialski, sygn. UW II 384.

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Osiek, sygn. 13/467/582.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Bielany w gminie Kęty, sygn. 13/467/571.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Dankowice w gminie Bestwina, sygn. 13/467/538.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Grojec w gminie Osiek, sygn. 13/467/580.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Polanka Wielka w gminie Osiek, sygn. 13/467/583.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Bulowice w gminie Kęty, sygn. 13/467/572.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Jawiszowice w gminie Brzeszcze, sygn. 13/467/557.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Oświęcim, sygn. 13/467/584.

Starostwo Powiatowe w Białej Krakowskiej, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych miasta Kęty, sygn. 13/467/568.

Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Czaniec w gminie Porąbka, sygn. 13/899/271.

Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Kobiernice w gminie Porąbka, sygn. 13/899/272.

Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Międzybrodzie Bialskie w gminie Porąbka, sygn. 13/899/278.

Starostwo Powiatowe w Żywcu, Kwestionariusz dotyczący rejestracji szkód wojennych we wsi Porąbka w gminie Porąbka, sygn. 13/899/281.

Archiwum Parafii Poręba Wielka

Dokument potwierdzający lokalizację dzwonu z 3 maja 2010 roku.

Archiwum Parafii Włosienica

List do Policji Rzeszy w Auschwitz O/S z 5 grudnia 1940 roku.

Zbiory prywatne Mirosława Ganobisa

Zdjęcia rekwizowanych dzwonów z kościoła Wniebowzięcia NMP.

Zdjęcie kościoła Wniebowzięcia NMP.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dziuba A., *Dzieje Polanki Wielkiej w czasie okupacji niemieckiej w latach 1939–1945*, mps.

Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1926–1940, t. 4, oprac. W. Żurek, Lublin 2020.

Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1940–1943, t. 5, oprac. W. Żurek, Lublin 2018.

Zakład Salezjański im. Księdza Bosko w Oświęcimiu 1944–1945, t. 6, oprac. W. Żurek, Lublin 2019.

OPRACOWANIA

Bielenin K., *Dwa dzwony kościoła św. Otylii w Brzeszczach. Legenda czy rzeczywistość*, Kraków 2008.

Chowniak A., Dzwon „Michał” zarekwizowany przez Niemców w Kętach w 1942 roku odnaleziony, „Almanach Kęcki” 16 (2012), s. 36–37.

Dadak S., *300 lat kościoła św. Marcina w Jawiszowicach*, Kraków 1990.

Dreścik J. J., *Dzwony utracone. Wykonawcy i warsztaty*, „Cenne, bezcenne/ utracone” 1999, nr 4 (16), s. 4–6.

Dzwon wraca z Niemiec, <https://dziennikpolski24.pl/dzwon-wraca-z-niemiec/ar/2660578> (15.01.2025).

Fijałowski Z., *Kościół katolicki na ziemiach polskich w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1983.

Gryz R., *Kościół katolicki na ziemiach polskich okupowanych przez Niemcy (1939–1945) – zarys problematyki*, [w:] *Straty w obiektach sakralnych diecezji sandomierskiej w czasie II wojny światowej*, red. P. Tylec, Kielce 2024.

- Gryz R., *Zniszczenia świątyń katolickich w Polsce pod okupacją niemiecką*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 3 (74), s. 31–45.
- Karkocha M., *Dzwony kościelne utracone w czasie II wojny światowej z terenu diecezji kieleckiej. Przyczynek do zagadnienia*, „Przegląd Nauk Historycznych” 13 (2014), nr 2, s. 93–117.
- Karkocha M., *Straty materialne Kościoła katolickiego na terenie diecezji kieleckiej w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 14 (2015), nr 1, s. 79–105.
- Karp R., *Zrabowany dzwon wrócił po 81 latach do parafii w Czańcu*, <https://diecezja.bielsko.pl/aktualnosci/zrabowany-dzwon-wrocil-do-parafii-po-81-latach-do-parafii-w-czancu/> (15.01.2025).
- Kołpak P., *Czaniec. Dzieje wsi i parafii spisane w setną rocznicę rozpoczęcia budowy kościoła św. Bartłomieja*, Kraków 2021.
- Krawiec J., *Działalność religijno-patriotyczna salezjanów w Oświęcimiu*, Kraków 2006.
- Kucharczyk P., *Polski spiz. Nad setkami niemieckich miejscowości do dziś brzmią zabytkowe dzwony, zrabowane z polskich kościołów. Ostatnio kilka wróciło do domu*, <https://www.gosc.pl/doc/1036333.Polski-spiz/3> (15.01.2025).
- Kucharski W., *Skutki II wojny światowej dla Kościołów, związków wyznaniowych i grup religijnych ze szczególnym uwzględnieniem ziem utraconych oraz Ziem Zachodnich i Północnych (stan posiadania i statystyka religijna 1939, 1947–1948)*, [w:] *Człowiek twórcą historii*, t. 4, red. C. Kukło, W. Walczak, Białystok 2024, s. 125–166.
- Matejko Z., *Michał gdzieś dzwoni. Wieści z Archiwum Dzwonów w Norymberdze pozwalają mieć nadzieję*, „Almanach Kęcki” 15 (2011), s. 92–96.
- Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945*, t. 1, oprac. J. Gałos, A. Kasprzak-Miler, Poznań 2000.
- Straty wojenne. Zabytkowe dzwony utracone w latach 1939–1945 w granicach Polski po 1945*, t. I (Województwo krakowskie i rzeszowskie), oprac. J. Gołos, A. Kasprzak-Miler, „Polskie Dziedzictwo Kulturalne”, Seria A, „Straty Kultury Polskiej”, Poznań 2000.
- Suleja W., Kosiński P., Przeglęta M., Sudół T., *Niemiecka okupacja Polski 1939–1945*, [w:] *Raport o stratach poniesionych przez Polskę w wyniku*

agresji i okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej 1939–1945, t. 1,
red. K. Wnęk, Warszawa 2022.

Tatarkiewicz W., *Etyczne podstawy rewindykacji i odszkodowań*, Warszawa
1945.

Tureczek M., *Leihglocken. Dzwony z obszaru Polski w granicach po 1945
roku przechowywane na terenie Niemiec*, Warszawa 2011.